

ЖООР ЧОНУҢ БАДЫЛЫГ БЫЖЫГ НАЙЫРАЛЫ

ХАН-ДАМЫРДАН ТУДУШ

«Эргин четтес арга, хову
Өскөн, төрөөн чуртум дегем»

Сургалгы бо арыш, озу-
рутлары мээ сагымда
Ирээд, ССРЭ-ийн Дээд
Советийн сессияныг бир-
дугаар айтанын тура, чоо-
та чаа эргин сессияга чо-
рааш, төрөөн черим Тывага,
хоорейм Ак-Довуракка ча-
нып келген, В. И. Ленин ат-
тыг «Тыва даг-дугу» комби-
наттын арыгала фабрикасында
бодунуң ажаллаар тургу-
жуга тура-даа, иштэмде бо-
ла сактып келген болур мен.

Бистин хой национализм
мысал күүрүмэс — Совет
Социалисттик Республикалар
Эвлекен кайы хире улау дегем,
намы хире күүчү-
түүн, кайы хире быжыг дү-
шүн, чакыс ала соруктуу
куралдарды дээд органы —
Тыва Советтик сессиялары-
нын хураалына орус, малай-
тыг хамы болуар сен. Сессия-
га бүтү ажаллашкан, авто-
номдук республикаларын,
областарын, округтарын то-
доткочилер — бистин хой
национализм Ада-туртуустан
оолдар, кыстары — ажалтын-
лар, колхозчулар, эртемде-
лер, артистер, башкылар чы-
лып келерге, сагыш-сеткил
дайынмы, улау чуртун хой
миланон чоңунуң чакыс
чык-соруктууна чоргалар
хорейти долуп келер. Кайы,
даа сессияга барган делегат-
тарын ажал-агыжыг чүт-
күтүн, чуртунуң четекте-
лишкени, чоңунуң чагай
чоруу дээс сагыш аарып,
күрүмэ укур-дузалыг хой
айтырлары шынтыктары-
гайе ажаллашкан кыраш тур-
арын өскөрү кордун.

Төрөөн Тыванын, чуртка
уедалг байлак — даг-дугу
берип турар комбинаттын
ажалчы чондарын ажал-
хорейти, бодунуң ийи, со-
руглаан сорук совет улустуң
ажал-хорейти, күзүл-со-
руунга нежеки, чуртун өн-
дүр улау эчире оорула-Ком-
мунизмде апар чоруу деп-
бел көрөт, чоргалар улам
күчүлүр, ажал-ишчи сорук
улам аттылар.

Улау Октябрын ажал
чыры, Улау Ленинни өлүм
ток оордаа, ажал-дума өг-
бүлөдө каттышкан хой нация-
оонк улустарын улау чуртун
ССРЭ турбаан болза, мээ
төрөөн Тыва ажал бекитер-
ге чедер бе, дөртөн чыган на-
циянын оолдар, кыстары өн-
дүрүшкүч хара турган
Ак-Довурак хоорай, «Тыва
даг-дугу» комбинат тургу-
тур келер бе? Чок.

Тывага бо чүс чылдың эте-
киде ажал-чорук кылмын чо-
раан ажал дээр Карутер
дээр чүс деп бижээт ийи.
«Тывалар, чүгээ-даа чок, аа-
рыг-хачыктык алуң, кыраш
тоңорунуң кыраш келген».

Инет, бир эвес Октябр ре-
волюцияны тилеэни болза,
оон чыры Тывага чакынал-
баан болза, тыва-ла, Чер
кыраш намыс арыс тур-
ган боор.

Ам көрүр, тывалар — со-
вет улустун наа деп найы-
ралдыг ажал-дума өг-бүлөни-
ге, шапкын көгүлүленин ага-
мын. Мизек кылдыр бистин
комбинаттын төгүзүлү
арышары, амыг ажал-ажал

намыс көрүлүр, 1930 чыл-
дарда ССРЭ ажал-дума
чыгыс халун сууң, Ак-До-
вураттын даг-дугу куралы-
лары ийи чуртун аразыла
дугурукага сууңар шынчы-
лалган. Каргыштыг даа-
ның — фашист Германия-
нын ССРЭ-же халдашканы
оо шынчыларды доозары-
га шалтык болган. Дайын-би-
ле кадыг-дошкун демиселди
үзүндө тыва улус ССРЭ-биле
салым-чолун кадып, найыра-
лдыг өг-бүлөгө күлүн алыр
дилээ болгай, оо күзүл-чү-
күдү халдашкан, бүткөн-даа.

Эдааанда Кара-Даштын
эвлекер чери дыйын үнөт.
Чуртун бүтү булуңарында
келген оолдар, кыстар комби-
наттын хоорайын тузуга
бир демин ажаллаа эгелээт.
Шапкын ажал-иштин түнө-
лө — 1961 чылда комбинаттын
чыла 197 муң тонна даг-
дугу бөр бири элээт ажал-
лаа кырган. 1976 чылда ийи-
ги элчтөн тулун доозан. Ол-
га чылдарда чаагайдык тур-
ган, халдашканын бүтү кө-
вөрлери бар Ак-Довурак хоор-
ай тузун тургузган. Комби-
наттын тузуга ССРЭ-ийн
хой-хой министрстволары-
нын организацияларын шү-
гүмү-биле 4 муң ажал тускай
мергесилди кыжылар кээп
кырышкан. Оларын аразыла
орс Петр Федотов, белорус
Степан Дедякин, тыва Вик-
тор Савиц, украин Алексей
Тимошенко, чуваш Владимир
Иванов, татар Николай Хос-
пунин, узбек Фатхулла Зая-
ев болган өскөрү-даа, шүтү
40 хире нацияларын тола-
лар ажаллаа турган. Ак-До-
вурас чедери мичан чексе-даа
берге, ирай турган болза, То-
рөөн туртун чүк-чүтүлөн
комбинатче дегер-хорейти
аарып, мапчаларын чоруу-
ла берген: Урал-күчүлүг
үрүмекчилерин, окскаватор-
ларын, белорусия — электр-
лиг ээлгештерин, моторларын,
Армения — хынакчы-хемек-
чи приборларын, Узбекистан
— компетилерин трансфор-
маторларын.

Комбинат эрткин чылын То-
рөөн чуртка бир миланонгу
тонна даг-дугун берген. Ол
дөртө хой күштү, куралы-
ларын басте мөөңүлүнүн
эгилдиги-дир. Чуртка бистин
берип турарымыс даг-дугу
3 муң ажал ажал-бүрү де-
риг-хорейтиде, кылаар-
ла ажаллашканын, мөөңүлө-
жүк, далайын, чедери ха-
лышкыч кылып кирип турар.
Бүгүн комбинат ажал
ажаллаа турар иштерин орус
Александр Дуляпин, Надежда
Васильева, хакас Борис Са-
ражанов, латыш Валентина,
ингуш Хасан Хусуниев, Та-
басар Николай Курбанов, ты-
ва Даш-Мого Ондар, татар
Зинаида Сафаризова болган
өскөрү-даа, шүтү үш муң
ажал кыжы Төрөөн чуртун
далагыны, боттарымыс чоң
мурунуга халдашканын өң
эки күзүлүр дээс ажаллаа
турар бис.

В. И. Ленин аттыг «Тыва
даг-дугу» комбинат, Ак-До-
вурак хоорай, оларын ажал-
ишчилери бүтү чүрү-биле ту-
дун, улау ССРЭ-ийн хой на-
ционал өг-бүлөниң чарла-
ба кээз өл.

Н. САРЫГАР,
ССРЭ-ийн Дээд Советтин
депутаты.

БИСТЕР СОВЕТ КИЖИЛЕР БИС

Татьяна ФОТИНА, шеверлекчи, орус:

Ракса Федоровна Григорович — су-
раамт тузугу. Ол бистин брига-
дамыс — Кызылда № 48 тузуг
эргелекше шеверлекчилер бри-
гадасын улаурун турар. Бригадамыс —
эргелекше мурнакты коллективтер-
нин бирөөсү. Бистер эп-найыралдыг
бис. Ынчанга эрткин айларын бу-
дуга планнарын үргүзү ажал
күүсөдү келди.

Бодум тузуга тос чыл ажалладым. Ам чакыс брига-
да эптерим — орусар, тывалар, башкырлар, белорус-
тар бир өг-бүлөниң тоолдору дег, быжыг найыралдыг, тура-
соруктуг болган бектик бодуруктуг ажаллаа тур мен.
Хүндө 15 норманы күзүлүр менэ шүтү чакыс болу
берген. Оо хүндөре өскө бригадалар-биле кады Краснов-
скийн политтехнику институтун Кызылда филиалын
общественности шеверлекчилер ажаллаа кылып доозун тур
бис. Шеверлекчилер Валентина Диртын, Анна Ши-
рмане, Елена Кара-Сал кызым кырышкырлар. Бистин өң
ажалымыс — ССРЭ-ийн 60 чылдагы телептиг бөлүсөсү ол.

Григорий ГАВРИЧЕНКО, Кызылдың
алгы заводунда бригадир, украин:

Калбак-дегем Төрөөн чурту-
вугу кайы-даа булуңарында ишкан,
бистер, совет кижилер, хой на-
ционалдыг күрүмэстери келер үе-
дээш, коммунизм дээш шүтү ча-
гыс өг-бүлөниң урутарын дег де-
минг, найыралдыг ажаллаа, чуртун
турар бис. Бистин алгы заводунуң
коллективинде он хире нацияны
толаалары бодуруктугу планын
оошканын күзүлүр, оон улаурун
турар продукцияны кижилерин
хорейтиң долу халыктар дээш
кызым ажаллаа турар.

Мээң улаурун боттиң илктер дээрар бригада а-
дарамт болбой — ССРЭ-ийн 60 чылдагы уткуштур 5 муң
рублуге продукция бодуру планын хуузаанын эрте 5,7
муң рублуге күзүлүр. Алексей Бодриков, Михаил Ондар,
Найдалов Чалам болган оон-даа өскө эштериниз мурна-
кчыларын одурууда доктаамал чоруң, ам 1983 чылдың
планнарын хуузаа күзүлүр дээш шүдүргү ажаллаа ту-
рарлар.

СОВЕТ кижилер бодунуң
Төрөөн чуртуга ала
пейизге кылмышык мыак,
оолар алаа мичар чакыгыч
малгаран. Оон күзүлүр,
тиктеттербес күштүлүн бол-
гаш чоңунуң четектеген
амыдаларын ийи доу ийи-
ла чурттан хой ийи, ажал
улустарын бодурук-
найыралдыг, оларын дем
капталыштырган күш-
түлүк.

Советтер туртууда кылмыш-
даа мичарлаа болган бис
улустар бүтү чүдүлүр өн-
дүр улау дег өскөрүлөр. А
өз эргерде бисте ажалла-
дык ажал-даа өскө чок чал-
чылар апарган. Бистин
дөз-биле капиталисттик
чуртарлаа кал демиселде-
ген кылмыш.

Бистин чуртууна чаш
урут төртүтүш, ажал-сак-
ны оон ажал өскө, орту-
мал шолонан, институту
доошкан, ажаллаа бөр. Бис-
те миза калды-даа оон чүс
чок. Капиталисттик чуртарлаа
борт хой-хой халыктыг
чүдүр эрткин, ийи калк
чакы, муңу-аа ажал-хорей-
ти турар. Оон келерге ол
чүдүр ортумал болган дээ
ил эрткин ажал кижилер
кыжы күзүлүр болуң ар-
тын калар. Дегемде ич «бо-
лаа-байыраа» деп саяаткан
чуртарлаа бирөөн Шейна-
рида чүс-чүс ажал кижилер
өргөлдөгө-даа, ажал-
лаа чок тоян чурт турар
ажаа чораш караал-биле
ген мен.

Медра улаурун бистин Со-
вет Тыванын намыс тоолу-
гун ажаллаа ийи бөрү
бис. Тыва республика ажал
былган, эрткин-бистиниң тур-
ган.

туронун оорууче соолзурлар
кырган дээрин бүтүлө билер.
Мыраал чонтогы бекен
чылдарын эргелек чедер-
де дээс эрткин кижилер
Тывага салаа басты сагал
турдуус. Ам бисте ийи
башкылар, эртемде, ажал-
чы, инженерлер, зоотех-
никтер ишчилер. Оларын
гамыш-биле бекен сагалар
берген.

ССРЭ-ийн 60 чыл кылыш-
кын хүндөргө чаа-чаа а-
жалды аттар база дыйна-
ган. Оларын аразыла Тыва
Министрлерин «Сала» а-
жалын ийи ажалыг Монгуш
Дондуп, ажалыг Ташкылар,
Дамба-Доржу Саттыг ажал-
рын кыш кырыш, ийи а-
жаллаа боор! Олар Кубани,
Чехославкия болган өс-
кө-даа чурттарын күзүлүр
магаладык нажаллаар.
Тывалар мурнука дээс
бодун улам мергесилди кы-
жылар ам база күзүлүр кел-
ген. Архитекторлар В. Ошай-
ович, М. Кузнецов, скульп-
тор О. Ондарын ат-сугаа
улаас дыйын бөр бис. Ат-
сугаагы артист В. Оска-
лович бодунуң кыраш эр-
кин чинге демини шеер бо-
ла, бодуруктун кал-даа кур-
гаш бөр боор!

СОВЕТ кижилер солун, сөг-
күлүк бары-ла чакы-
гыч калганар. Хүндө-
күн турар солундарын
дөртү арымны элээде кы-
жылар ажалче чалаан хой-
хой чараларын номчу-
лар чолар. Ажал улау-
рун халык болза, ол чар-
лар улау соңаа үк-
чылдык бекитер-дир. Бисе
ажал чок чорук улаурун
бис. Бисте кижилер ажал-
чы

чалап турар, оон туржукон
иштин алыш сагаллаа ту-
рар. Барымы Европанын ка-
питалисттик чамдык чурта-
лары чоруу чорууга, кижилер
ажалче чалаан чакы-
гыс-даа солун күзүлүр чүс
болду. Оон оорууда күш-
ажал биркааларында ажал-
дык мунгарай кижилерин
хөдүгү арышарын көрө
чарымын-ла чораш. Чам-
дыктар мунгарайда «Ажал
илет тур мен» деп бижитки
доштур (оон өскө чүс дең
чуртлаа бөр) кеткен ал-
ган болуң.

Бистин чуртууна ажал
чок чорук чүлө улаурун

Демиселге каңналган найырал

ган эвес, күш-ажал карын
алларын, өөрүшкүнү херээ
апарал.

ЧООКТА ЧАА партиян
Норвегияда дээс
ишталыг Тыва АССР
ийи хүндөргө болуң эрткин
чүс, Тыва толааларын а-
ралыг Социалисттик Күш
ажалын Маалары, сургалгы
хойжы Ойрук Дамба-Чамча
биле ССРЭ-ийн XXVI съезди
ажалыг Тыва АССР-ийн
үлктүрүлүң алдарын
ажаллашканын Уйурун Мон-
гуш бөр чораш. Бир калк
хөйе билдиги бо кижилер-
ин аразыла мизид чүс
болган.

— Алаан үлктө, үш-
көңүлүс, Сактырма, оң
пала хова бөгөн ийиш-
тыр мен — деп, Уйурун Түлү-
к

варын чон дээр. Совет кижилер
бодун эрткин-не ажаллаа
чориче байыралче ийиш,
бар чылдар. Күш-ажалдык ө-
рүшкүнү ажал чүс ол-дур!

Совет кижилерин ажал-
ралын улам ажаллаа тур-
гун бүтү дегер болар. Бар-
ымы Европанын капитали-
стик чуртарлаа наа-ноа ба-
нылар чексе-даа хоруму
берген тура, муңу-аа кы-
лар чуртар чор чок. Чүс
мис кижилерин күзүлүр
дөз, дөз, сандылар,
Ипполит, Бисмак ийиш
ажаллаа, полковниктарын
тураскааларын халтан, хү-
ндөргө кыган ажаллаа

Совет Украинанын Ровно
областын демиселге да-
ны үекиде фашистерге улау
тыва эки тураткан хой на-
ционал оолдар, кыстар-биле
кады эрсе-маалдыг тузун-
калар. Оларын чалаан
чораш терерин чоктоа чаа
чораш келди. Калк
фашист, дайын совет. Ала-
туртте халлаа кээр, бөр
турт, бүтү нажаллаа бөр
күзүлүр үнөт, а тывалар
улуг ажалыга дораш дула-
жы эгелзөөн болгай. Ровно
улук мизид чевегериле
оон орус, украин, казах,
тыва дээс өскө-даа хой на-
ция маалдыр кар бажы
салгайлар. Ийиштик болган
соонда, төлүгүн халкын
чу-лаа, эвези-даа демей.
Бо байырт күндө Ровно
ол база демиселге каңналган
найыралдыг деп чүсөн бо-
ла чораш.

БОДУНУЙ хой нажалла-
дыг күрүмэстери тургу-
тулганда бөр алаан
чылдарын тургузла совет
үлүс шүт-ла наама эвес,
улуг демиселге оору эр-
ки. Ол демиселге оларын
бузубас байыралы каңнал-
ган. Оон чамдын үе-чала-
ры сапарга-ла, каракка
көтү бөр: ийиштик кюр-
е-кызыланын бисе дегер
халкы дыйын, даштын
иштеринде улау тузунуң,
күлүр, бо бүтүн уруу-
н

Алия САТМУХАМЕТОВА, «Тыва даг-дугу»
комбинаттын арыгала фабрикасында ээлчег
оператору, казах:

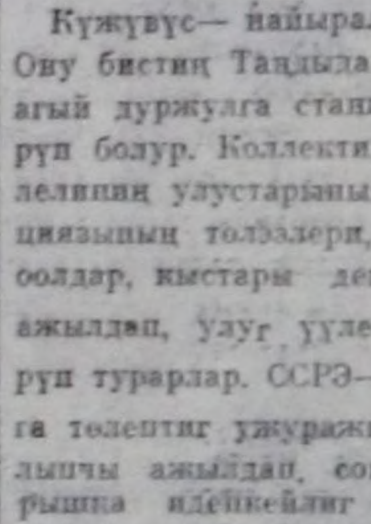
Казах ССРЭ-ийн Кустанай обла-
ста Дзиевтариниң даг техникумун
эргин чылаа доошкан, миза ам
бир чыл ажал ажаллаа тур мен.
Комбинат, ажаллаа турар пегим,
коллектив менэ эрткин болган
чок апарган деп бадыткан болур
мен. Коллективиниң ажал-амы-
ралы — мээң ажал-амыралым ол.

Оренбург областын Атамово районуна казах өг-бүлөгө
торуттун мен. Бистин улуг дегем Төрөөн чуртуу-
кыжылар кала-даа, калды-даа өг-бүлөгө төртүтүш,
наа-даа ажаллаа, чуртлаа болуң.

Ак-Довуракка келген, хой нажаллаа эш-өөрүм-биле да-
жыралдыг, өскөн-төрөөн черимде дег, өөрүшкүнү чуртлаа,
ажаллаа тур мен.

Бистин улуг ажаллаа туртууна хүнү күш-
ажалчы чедикчилер-биле уткуң, келер үе бодуруктун
басты оор бис.

Леонид ЧЕБОЧАКОВ, бригадир, хакас:

Күжүлүс — найыралда дээр ийи.
Оон бистин Таңдыла Келээ ажал-
агыл дуржуга станциямын
рун болуң. Коллективте Совет Эви-
ленин улустарын оон үш на-
циянын толаалар, чакыс ийи
оолдар, кыстары дег, бир деминг
ажаллаа, улау, үлө-хорейти боду-
рун турарлар. ССРЭ-ийн 60 чыл-
га төлөтүгү улаурун дээш ша-
лыш ажаллаа, социалист чакы-
гыш ийи-агал кыраш келди. Мал-продуктуларын
күзүлүр сактарын оошканын күзүлүр. Ийиштик
малыга чегер, санын мал чедерин бектен ажаллаа,
ылчын бистин малчыларын ажаллаа күзүлүр эс-
карла-даа сүт калды болган ийи-агал дегерин көңүл-
дүр дээс демисел чоруң турар. Чер ажаллаа кыраш
эвес күзүлүр өскөрү, ажаллаа алаң, ажаллаа чуртун
үрөшкүн-биле республиканын ажал-агалларын халкы
шылдар арга туртуушкан.

Бистин интернационал бригадалык күзүлүр өскөрү-
төдөтүлүң кыраш. Механиктер орус А. Чура-
нов, украин И. Силко, чуваш А. Чубанов, тыва К. Оон, ха-
кас В. Чебокаков олар чакыс, чакыс, күзүлүр сезоннар
планын ажаллаа доктаамал ажал күзүлүр келген.
Мон соңга-даа интернационал коллективин ажал
сыкпас бис.

Лина АФАНАСЬКИНА, саанчы, эстон:

Ие-Төрөөн чуртуу — ССРЭ-ийн
туртуушканын 60 чыл оонун
хүндө чоргаларын сестерин чу-
галлаа ажал чок.

Тываның дуржуга станциямын
төд сүт-баран ферманын кол-
лективте ажаллаа келгенмиз
бөр хөрби шаа чыл эрте берди.
Интернационал 60 коллектив
кежигүшери ажаллаа-даа, кижилер
дулаалары-даа бөдөн — бодуң
ажал-ишчилер болду.

Найыралдыг төлөтүгү ийи,
мизид коллективте баштай келген, бодуңуң ажаллаа
дээс күзүлүр күштүгү улам бодуң, ийи-өөрүмүң
илетиниң кызым дээш соруктуг ажаллаа киришкен миз.
Оон бөр эрткин эвес чылдар эрткин, ийи-өөрүмүң, хо-
чунарын арга-дуржуга мени чакышканын ажаллаа
ферманын мунгарайларын одурууда кыраш мен. Боду-
м ажаллаа саар иштериниң бирөөн-де оошкыр
1600—1700 литр сүтү саан алдым.

Саанчыны мергесил мээ сактыгме ажал таары-
шкан. Тыва черин агаар-бойдуу-даа үндөш чуртталы-
ры — тывалар-даа, турму чуртталы-даа — маңа келген
өскө-даа наада улустарын толаалар мизид эрткин, чок.
Оон Таңды району чуртлаа келди бөр чылдарын дур-
гузуга халкы-биле мердер билди. Ол дээс чоргалары
мен.

ФАКТЫЛАР, ФАКТЫЛАР

● 1921—22 чылдар.
Бистин чуртка эвилелде-
кен алаа республика —
РСФСР, Украин ССР, Бело-
рус ССР, Азербайжан ССР,
Армян ССР, Грузин ССР
тулган.

● 1922 чылдың декабрь
13. В. И. Ленинни ин-
ициативын бузугар Зака-
вказ Совет Федеративтик Со-
циалисттик Республика тур-
густунган. Ажаа Армян,
Азербайжан, Грузин ССР-
лор кирген.

● 1922 чылдың декабрь
30. ССРЭ-ийн Советтер-
ниң I съездин Москвага
ажаллаа. Ажаа 2215
делегат киришкен. Оң
хүндүлүг дегерин В. И.
Ленин соңуган. Чуртунуң
улустарын күзүлүр-чү-
лүн барымаалаа, съезд
Совет Социалисттик Респу-
бликалар Эвилелни тургу-
зган болган ССРЭ-ийн тур-
гускан дугайында Керзени
басты.

● 1936 чыл. ССРЭ-ийн
составында 11 республика
бөр апарган. Совет улус-
тарын каттышканын оң-
лаа чылдың декабрь 5-те
хүлээп алган ССРЭ Нон-
ституцияны бижылган.
● 1937 чылдың декабрь
12. Конституция бижиле
ССРЭ-ийн баштайгы Дээд
Совет соңуган.

3-кү арын ● 1982ч. ● декабрь 30

И Ы И

◆ Ч е ч е н ч у г а а ◆